

sugallataihoz, inkább eltávolít tőlük. Mindez — persze — az ötletekre is épített írá-sok természetes, nehezen kikerülhető veszélye. De ezt a rizikót, a kötet emlékezetes ötletei erre figyelmeztetnek, feltétlen vállalni kell.

Esszéinek sorozatában Illés Endre — korábban jeleztük már — önnön portréját is megrajzolja. A kibontakozó ifjúkori önarckép mindenekelőtt a választott hivatás-hoz való viszonyt minősíti: a fiatal kritikus lobogó szenvedélyességét, kérelhetetlen szigorúságát, a tekintélyvelvet radikálisan megtagadó elfogulatlanságát, az önértéke-lés magabiztos higgadságát. E portré legmegkapóbb vonása azonban — számunkra — ama sokoldalú érdeklődés, az a felfokozott életintenzitás, mely nem tűr semmi-féle korlátozást, mely mind tudatosabban az egyéniség valamennyi létbeli esélyének kiteljesítésére törekszik. A Bartók-esszé nyitósoraiban olvashatjuk e szép vallomást: „Vidékről kerültem Pestre, egy nagyon messzi kisvárosból, hegyek közül, lobogó mohósággal. Rögtön tegeződve akartam ismerni mindent, amit addig csak könyvek, hírek sodortak hozzám. A nyugtalanító, amorf valóságra vágytam, türelmetlen érzék-szerveim gyors kielégítésére: színházra, zenére, a hidakról a Duna látványára, a Gellérthegyre, sok-sok emberre, a körutakra, a kirakatokra...” Az önjellemző ré-szek sorozatából a goethei értelmű „komplett ember” következetesen megőrzött igénye és eszménye bontakozik ki. A kiteljesedett egyéniség „forró magjának” el-idegeníthetetlen részeként.

S végezetül ismét egy idézet: „Schöpflin könyve a legnemesebb bűnre csábító kísértés: inyünkkel úgy megkívántatja Mikszáth ízeit, hogy utána rögtön belelapo-zunk, beleveszünk Mikszáth írásaiba.” Az analógia önmagát kínálja. Mert az esszék világának bejárása után valóban ellenállhatatlan a vágy, hogy újraolvassuk Sten-dhal regényeit, Maupassant vagy Csáth Géza novelláit. Illés Endre tapintatos kalau-zolásával immár. (*Magvető.*)

BALOGH ERNŐ

Veres András: Mű, érték, műérték

A kötet címe szerencsés; megnevezi Veres András munkásságának eddigi s a kötet összegyűjtött tanulmányaiban is kifejeződő fő érdeklődési köreit. S ezt azért érdemes hangsúlyozni, mert első látszatra és olvasásra nem is oly evidens ez a há-rom pillér: némelyik tanulmányának témája is olyan, hogy csak távolról és egészen speciális értelmezésben hozhatók velük összefüggésbe. A cím három szava egyúttal jelzi a korszerű magyar irodalomelméleti törekvések újabb vezérszavait, melyek köré szerveződik a teoretikus érdeklődésű marxista irodalmárok munkásságának java.

Közhely, hogy századunk irodalomtudományának nagy hozadéka a műalkotás felé való fordulás. A német és orosz formalizmus nyomán kialakult műelméleti isko-láknak, az úgynevezett műközpontú szemléletnek minden velük folytatott vita — és többnyire jogos vita — ellenére legalább a műalkotásra irányulást sikerült tudomány-águnk egyik axiómájává tenni. Ennek a tudományos fordulatnak nyomán keletkez-hettek csak időlegesen divatot teremtő módszertani eljárások, sőt az alapelvek káros túlzásai is, de maguknak az iskoláknak, mint divatjelenségeknek elvirágzásával már nem csupán a marxista, hanem általában a nemzetközi irodalomtudományban is csak az időtálló mozzanatok maradtak fenn belőlük. Legfontosabb eredményeik abban írhatók körül, hogy tudományunknak sikerült közelebb jutnia az irodalom specifiku-mának megragadásához.

Veres András tanulmánykötetében ez a specifikus irodalmiságra való figyelés a

vezérszempont; ennek rendeli alá műértelmezési és műelemzési szempontjait, módszereit, s ennek követelményét szegezi szembe olyan irodalommegközelítési módokkal, melyek más tudományágak felől, a saját igényeiknek és látásmódjuknak megfelelően kezelik a műveket. Mert a műközpontúság látszólagos diadalútja ellenére a műalkotások esztétikai specifikuma iránt teljesen közömbös megközelítésmódok századának is lehetne nevezni századunkat; hogy csak azokat említsük közülük, melyek a kötet is külön tanulmányokban foglalkozik: a szociológiai, a lélektani, sőt a pedagógiai irodalomszemléletet. S mivel e tanulmányok a kötet jelentős részét képezik, bennük nem annyira a cím hármasságában kifejezett esztétikai megközelítés lehetőségei, hanem az adott megközelítésekben mutatkozó hiányuk nyer pregnáns és jogos bírálatot s legfeljebb velük szembesítve nyernek kibontást azok a lehetőségek, melyek az adott tudományok világán belül is közelebb állnak a sajátos irodalmiság esztétikai jellegéhez.

A kötet négy részre oszlik. Első részének tanulmányai általános esztétikai kategóriákat és művészi sajátosságokat tárgyalnak filozófiai igénnyel és elvontsággal. Egyikük a nyelvészeti alapú irodalomszemlélet klasszikusa, Jakobson által népszerűsített kategóriának, az ismétlődésnek esztétikai jelentőségét alapozza meg széles probléma- és filozófiatörténeti kitekintéssel, a másik a modern irodalom és irodalomszemlélet egyik legkedvesebb kategóriáját, az iróniát tárgyalja, mégpedig úgy, hogy értékelméleti szempontból közelíti meg. Érdekessége, hogy a hagyományos axiológiai „fecsegés” helyett igyekszik egzakttá tenni az iróniának, de a vele valamilyen módon érintkező esztétikai minőségeknek, a tragikumnak, komikumnak és groteszknek a tárgyalását is, általánosítható „értékszerkezettel” hozva őket viszonyba. A harmadik tanulmány inkább elmélettörténetinek nevezhető, a századforduló és századelő magyar tragikumfelfogásait tárgyalja, középpontjában Lukács György korabeli tragikumértelmezésével.

A kötet tanulmányainak második egysége műértelmezéseket és elemzéseket ad. Köztük is a legjelentősebbek Petőfi: Az ítéletéről és Arany: Kertben című költeményéről írott elemzése. Egyikük a Petőfi állomásai című Petőfi-verseket értelmező tanulmánykötet számára, a másik egy Arany-verseket elemző tanulmánykötet számára készült s vált egyúttal névadójává, hisz Veres tanulmányának szövegében találhatjuk többször és kiemelten is azt a szövegrészt, mely a kötet címévé vált: „Az el nem ért bizonyosság”-ot. E tanulmányokban olvadnak össze legszerencsésebben Veres „sokoldalúságának” jelei: általános elmélettörténeti tájékozottsága mellett élesen kicajzolódó saját koncepciója, melyre legnagyobb hatással Lukács kései esztétikája, a fenomenológiai iskola rétegezett műkonceptiója s az ennek megfelelően a mű egyes rétegein belül elvégzett rendkívül módszeres elemzések éppúgy, mint ezek egymásra vonatkoztatása, végül mindaz, amivel ez az elemzés gazdagodott Németh G. Béla tanulmányainak és líraelemző szemináriumának hatása alatt mind egzakttságban, mind a legfontosabb szintek, különösen a létértelmezés kibontásában, a művelődéstörténeti igényben, s a fenomenológiai leírásigényen túlmenően az értékelés kifejtésében is. S mindehhez szerencsésen kapcsolódik a jó értelemben vett irodalomtörténeti véna is, mely a múlt század közepének s századunk egy-két korszakának ismeretében „szakértői” fokot ér el. „Az ítélet”-ről s vele együtt Petőfi politikai költészetének és profetikus verseinek típusairól adott ítélete megfellebbezhetetlennek látszik, az Arany-vers még inkább részletekbe menő elemzése pedig a módszer igazolása. Ahogy a legkülönbözőbb tárgyi, nyelvi, képi szinten végbevitt elemzést igazolja a műfaji kettősségről s a főlébe kerekedő, a mű egységét mégis biztosító életérzésről nyújtott fejtegetése, az az invenciónak és a tudományos módszereknek imponáló egységét valósítja meg. Egyetlen megkérdőjelezhető mozzanatként jegyzem meg, hogy inkább az irodalomelméletíró egzaktisági igénye kerekedik fel benne mindkét verselemzésében, amikor a nyelvi és szerkezeti retorizáltság jeleit a művek klasszicista vonásainak fogja fel, szemben romantikus vonásaikkal. Emögött a klasszicizmusnak és romantikának tipologizáló felfogása húzódik meg, mert a történetileg létező roman-

tika művei úgyszólván elképzelhetetlenek nemcsak a retorizáltság, de a retorikusság jegyei nélkül is.

Nem teljes műelemzés igényével, csak egy-egy sajátos megközelítési szempontból szól Ady Az eltévedt lovasáról, tragikumszemléletének sajátosságairól és világháborús lírájának elszemélytelenedéséről mondva érvényeset, Móricz Tündérkertjéről szóló írása pedig (a kötet tanulmányai közül a legrégebben készült) Báthory és Bethlen túlzottan politizáló szakirodalmi szembeállításával szemben a személyiségtipológiához veti hozzá Móricz nemzetkarakterológiai típusait s így tud árnyaltan újat mondani. Filmkritikai írásai közül egyet publikál a kötetben, mely egy fél évszázados zseniális német film apropóján bizonyítja elkötelezettségét az ironikus művészet mellett.

Bár műértelmezésről szól, logikailag inkább a kötet tanulmányainak másik két nagy egységébe tartozik Erdélyi János egykori Madách-tanulmányának Az ember tragédiájáról alkotott felfogásával való vitája, melyben bebizonyítja a művek történetfilozófiai megközelítésének érvénytelenségét, a műalkotás esztétikai specifikuma iránti „botfűlőségét”. A kötet harmadik nagy egysége pedig a szociológiai irodalomszemlélettel foglalkozik. A kötet terjedelmében is legnagyobb tanulmánya, a Szociológia és irodalomtudomány című, miután megállapítja, hogy a marxizmus, mint egységes világértelmezés jóval tágabb kategória a marxista szociológiánál s ezért a marxista irodalomszemlélet távolról sem azonosítható a szociológiai irodalomszemlélettel, a marxista szociológiai irodalomszemlélet történetének rövid bemutatásán keresztül adja éles és jogos kritikáját az irodalmi dogmatizmus gyakorlatában kicsúcsosodó „szociologizálásának”, mely úgy vélte, mindent elmondott egy-egy irodalmi műről, ha megállapította szociológiai ekvivalensét, alkotójának vagy mondanivalójának osztálytartalmát. Bár a logikai kapcsolat megteremti köztük, a tárgyalás egymásutánja mégis sérti mind a történeti, mind a lényegi egymásutánt, amikor a vulgáris szociologizálással szemben viszonylagos jogosultsággal fellépő ismeretelméleti iskolai irányt az irodalomszemléleti dogmatizmus után tárgyalja, ugyanis az ismeretelméleti irány jelentkezése nemcsak időbelileg előzi meg az irodalomszemléleti dogmatizmus kialakulását, hanem, mint Veres végső fokon és joggal bizonyítja, annak szerves részévé is válhatott a vulgárszociológiával kialakult sajátos szimbiózisában.

Nagy tanulmánya nagyon jól vonja meg a szociológiai irodalommegközelítés lehetőségeinek határait. S bár az Irodalomtudományi Intézet Értéktudományi Munkacsoportjának tagjaként kollektív munkákban is részesülő saját próbálkozásai messzeemenően meghaladják a tisztán szociológiai módszereket, a nyelvészeti és szociológiai szempontú tartalomelemzéseket (content analysis), az esztétikai műegységben nagy szerephez jutó strukturális, nézőpont- és időszint-mozzanatokat is bevonva vizsgálódása körébe, s tartalomelemzéseit is elsősorban az értékorientációs vizsgálatok szolgálatába állítva, végső fokon saját regény- és novellaelemző kísérletei is ezeket a határokat igazolják.

A kötet utolsó nagyobb egységében részben saját koncepciójának szembesítését folytatja egyéb irodalomközelítésekhez. Ez az alapállás az első tanulmányban a Jászi Oszkár művészeti nézeteivel folytatott megértőbb hangú polémia mellett lehetővé teszi számára az 1919 előtti Jászinak a szakirodalmi képnél jóval megértőbb kezelését is. Az irodalomlélektan problematikáját nem a legmodernebb művön, Vigotszkij nagy jelentőségű 1925-ös művészetpszichológiáján keresztül illusztrálja. Zoltai Dénes népszerű kis esztétikatörténeti összefoglalásának recenziójában pedig a korszakolás és az irányzati besorolás kérdésségének jogos felvetésén kívül elsősorban azt az alapkérdést veti fel, hogy az irodalom és az esztétikum világának megközelítésére, valamint a rá vonatkozó gondolkodás történetének tárgyalására sem föltétlenül a legtermékenyebb az ismeretelméleti esztétika alapállása, melyet alig érintett a kései Lukács ontológiai értelmezésének gondolkodásmódja. A kritika jogosultságát épp a korábban egyértelműen a lukácsi esztétika ismeretelméleti korszakához kötődő tanítványok újabb tanulmányaiban mutatkozó szerencsés változások igazolják, többek között Zoltai jóval árnyaltabb romantikaképe.

Németh G. Béla kötetéről írott bírálatában pedig épp ezt a — bár Lukács onto-

lógiai irányultságával inkább párhuzamos, mint attól különösebben befolyásolt — művészetontológiai irányultságot helyeselheti, erős művelődéstörténeti és formai tájékozottsággal és érzékkel.

A kötet utolsó tanulmánya annak az irodalomkoncepciónak, melyet a szerző vall, a pedagógiai gyakorlatban való alkalmazására ad néhány ötletet, az életkori sajátosságoknak tekintetbevételével, de nem a mai pedagógiai gyakorlatban sokszor előforduló dogmatikus abszolutizálásával. Hogy itt a modern irodalomértés és népszerűsítés milyen kardinális kérdéséről van szó, azt jól bizonyítják a tanulmánykötet szerzőjének társszerzőségében megjelent új I. gimnáziumi irodalmi tankönyv fogadtatása körüli kielezett viták. Ezek nyomán úgy tűnik, ahogy az új irodalomfelfogásnak évtizedekig tartó vitákban, túlzásokon és túlzott ellenhatásokon keresztül kellett meghódítania azokat a pozíciókat, amelyek ma már az evidencia erejével hatnak, ennek a felfogásnak a hódító útja a pedagógiai gyakorlat területén sem lesz sétágalopp.

Veres tanulmánykötetének sokoldalúsága, probléma- és anyaggazdagsága, noha a tudományos mélyfúrás igénye lehetetlenné tette, hogy irodalomelméleti felfogását mindenoldalúan kifejtse, kielégítően körvonalazza egy modern törekvésű, logikus felépítésű, józan és rokonszenves irodalomszemlélet képét. Hogy ezen belül mit dolgozott ki mélyrehatóbban, azt részben tehetségének irányultsága, részben a vállalt feladatok véletlenszerűségében is érvényesülő „történelem csele”, részben viszont az elméleti munkaközösségekben szükségszerű munkamegosztás során vállalt feladatok igényes feldolgozására irányuló igénye szabta meg. Ezért illetlen dolog volna itt és most kritikusi hiányjegyzéket mellékelni, azt számon kérni kötetétől, ami egy koherensnek tűnő irodalomelméleti alapállásban kifejtett rendszeréből az adott keretek között kevésbé kifejtettnek tűnik. Csupán egyetlen hiányérzetemnek adok hangot: mikor az általa alaposabban vizsgált szakterületekkel kapcsolatban általában a polgári szakirodalom alapos ismeretéről és kritikai elsajátításáról tett bizonyosságot, akkor kissé hiányzik az irodalomszociológiai vizsgálat palettájáról az az új német irodalomelméleti törekvés, mely mind a vulgáris szociologizálást, mind az egyoldalú műközpontú megközelítést elvetve próbál új utakat: az úgynevezett recepcióesztétika. Ennek viszonyát az irodalomszociológiához legalább érinteni nem ártott volna.

Összességében Veres András kötetét az igen lassan bár, de fokként körvonalázódó új magyar irodalomszemlélet kialakulása egyik jelentős lépcsőfokának tartom s így üdvözlöm. (Magvető.)

CSETRI LAJOS